

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2023/2

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tan-
székének vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

BOZSOKI PETRA	
Politizáló nőtörténetírás	
A 19. századi magyar nőtörténetről szóló diskurzus tendenciái (módszertani javaslat)	9
V. HORVÁTH KÁROLY	
Adalékok a Mombelli grófok genealógiájához	33

KRITIKAI LAPOK

BÓDI KATALIN	
Arcok és álarok	
<i>A rokokó arcai: Tanulmányok egy tünékeny fogalom történetéhez</i> , szerk. BARTHA-KOVÁCS Katalin, FÓRIZS Gergely, Bp., reciti, 2022 (Reciti konferenciakötetek, 17).	57
RÁKAI ORSOLYA	
Olvasók, fogyasztók, földi és mennyei ökonómiák	
<i>Kapitalizmus és irodalomtörténet</i> , szerk. ANDRÁS Csaba, HITES Sándor, Bp., reciti, 2022 (Reciti konferenciakötetek, 15).	65
MACZELKA CSABA	
Tézis – antitézis	
CZIGÁNYIK Zsolt, <i>Utopia Between East and West in Hungarian Literature</i> , Palgrave Macmillan, 2023 (Palgrave Studies in Utopianism).....	75

HASZNOS MULATSÁGOK

PETŐFI 200

OWAIMER OLIVER – RADNAI DÁNIEL SZABOLCS	
Kerényi Ferenc, Margócsy István és a Petőfi-gépezet (Szubjektív megjegyzések a Petőfi-évről)	87
SZABÓ-REZNEK ESZTER	
Vizuális emlékeztörténetek a Petőfi-évből	101

FILLÉRTÁR

OWAIMER OLIVER	
Egy kultuszregény ismeretlen előszava	
Adalékok az <i>Álmok álmodója</i> recepció- és kiadástörténetéhez	109
ASBÓTH JÁNOS	
Előszó (<i>Közzéteszi Owaimer Oliver</i>).....	115
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts.....	119
A lapszám szerzői	121

V. Horváth Károly

Adalékok a Mombelli grófok genealógiájához*

„Tudjuk, hogy Bánk-bánt megelőzőleg egy egész
sereg eredeti, átdolgozott s fordított színművet írt.”
(Janovits Jenő)

A Mombelli grófok indigenák a magyar irodalom köztársaságában. Elég jelentéktelen nemzetség. Csak honfiúsításuk prókátorának személye révén tarthatnak számot némi érdeklődésre. *A Mombelli grófok* ugyanis Katona József fordításában jelent meg a magyar színen, 1811. július 16-án. A fordítás autográf szövege elveszett vagy lap pang, másolatát azonban megőrizte egy sűgőkönyv: Balog István 1827. március 10-én, Tatán keltezett munkája.¹ A sűgőkönyv szerepel Könyves Máté 1834-ben megjelent *Játékszini Koszorújának* könyvjegyzékében.² 1857-ben e jegyzékre hivatkozva említi Toldy Ferenc *A magyar költészet kézikönyvében*.³ Gyulai Pál is utal rá akadémiai székfoglalójában (1860) Katona „fordítmányai”-ról szólva.⁴ A szöveg húsz év múlva, 1880-ban tűnik fel újra, amikor az „alkalom” a Nemzeti Színház könyvtárában Abafi Lajos „kezéhez juttatá” több Katona-dráma, köztük *A Mombelli grófok* kéziratát.⁵ E kézirat alapján készült a dráma első kiadása, mely 1881-ben jelent meg az Abafi szerkesztette *Katona József összes művei* harmadik kötetében.⁶ Közel nyolcvan év elteltével, 1959-ben látott napvilágot a szöveg második, mindmáig utolsó kiadása, Solt Andor gondozásában.⁷

* Jelen tanulmány a *Katona József korai drámái* kritikaikiadás-sorozat (Balassi Kiadó) készülő, Katona drámafordításait tartalmazó utolsó kötetének részeként készült.

1 Leírása: KATONA József, *Jerú'sálem' pusztulása*, Kritikai kiadás, kiad. NAGY Imre, Bp., Balassi, 2017 (Katona József korai drámái), 21.

2 „Mombelli grófok, »magyarra tette« Katona Jósef”. *Játékszini Könyvtár = KÖNYVES Máté, Játékszini Koszorú*, Buda-Pest, Fűskúti Landerer, 1834, 133–186, 164. Különös, *hogy Könyves Máté nem közli az eredeti szerzőjének nevét, noha az ott olvasható a kézirat címlapján.*

3 TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve: A mohácsi vésztől a legújabb időig II., Kazinczy Ferencről Arany Jánosig*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1857, 361–362.

4 GYULAI Pál, *Katona József és »Bánk bán«-ja (Olvastatt a M. T. Akadémia 1860. okt 29-ki ülésében)*, Budapesti Szemle, 11. köt. (1860), 72–168, 82.

5 ABAFI Lajos, *Katona József kiadatlan drámáiról*, Ország-Világ, 1(1880), 414–415, 414, 439–442, 466–467.

6 KATONA József *Összes művei*, kiad. ABAFI Lajos, Bp., Aigner, 1880–1881, III, 181–250; Gyulai Pál 1882-ben megjelent közleményében (*Katona József ifjúkori drámái*, Budapesti Szemle, 32[1882], 82–108.) már e kiadásra támaszkodik, ám *A Mombelli grófok* általa adott címléírása (83–84.) részletesebb az Abafinál olvashatónál, ami arra utal, hogy időközben maga is láthatta a kéziratot.

7 KATONA József *Összes művei*, kiad. SOLT Andor, Bp., Szépirodalmi, 1959, II, 289–356.

Az alábbiakban először számba vesszük *A Mombelli grófok* szövegének le-
származási rendjéről – genealógiájáról – alkotott elképzeléseket (I.), javaslatokat
teszünk azok helyesbitésére (II.), majd magyarázatot keresünk arra, hogy a Kato-
na-kutatás miért halogathatta oly sokáig viszonylag könnyen kezelhető filológiai
kérdések megoldását (III.).

I.

Mivel *A Mombelli grófok* kéziratának címlapja tartalmazza az alapvető információ-
kat, a kutatás számára nem jelenthetett problémát a szöveg leszármazási rendjének
első, még nem teljes felvázolása. A „kutatás” ebben az esetben Abafi Lajos személyé-
vel azonosítható: 1880-as közleményében, majd Katona-kiadásának bevezetőjében
ő vállalkozott elsőként egyfajta leszármazási sor megadására. Ha Abafi leírását ösz-
szevetjük a kézirat címlapjával, azonnal feltűnik, hogy az első genealógiai vázlat
nem egyszerűen a címlap információinak lemásolásával, hanem egyrészt meg-
kurtításával, másrészt kiegészítésével jött létre. A kézirat címlapján ez olvasható:

„A' Mombelli Grófok / vagy / Az Atya és az ő Gyermekei / Néző Játék 3
Felvonásban / Frantziából szabadon készítette Hassaureck / Magyarra
fordította Ifjú Katona Josef / Paternus amor vincit omnia / Ovid: Eleg:
Lib. i – i2 / [körpecsét:] Pest Vármegye tulajdona / [körpecsét:] olvas-
hatatlan.”

Mindebből Abafi elhagyta a különös Ovidius-idézetet, ugyanakkor mindezt kiegészítette előbb Hassaureck keresztnevének rövidítésével, majd a rövidítés feloldásával és a német „eredeti” címléírásával. Az így kiegészített genealógia a következő képet nyújtja:

[főszöveg:] „A Mombelli grófok, vagy: az atya és az ő gyermekei«, né-
zőjáték 3 felvonásban, franciából szabadon készítette Hassaureck J. K.,
magyarra fordította ifjú K. J.”; [lapalji jegyzet:] „Hassaureck. Ján. Ke-
resztély eredetijének címe: »Der Vater und seine Söhne«. Schauspiel in
3 Akten (Wien 1807.)”⁸

Abafi leírása 1897-től válik szélesebb körben ismertté és elfogadottá, mégpedig
két eltérő műfajú, ám egyaránt igen nagy hatású kiadvány, Bayer József magyar
drámatörténete,⁹ valamint a „gőzhangya” Szinnyei írói lexikona¹⁰ közvetítésével;

⁸ ABAFI Lajos, *Katona József = KATONA Összes művei*, kiad. ABAFI, i. m., X.

⁹ BAYER József, *A magyar drámairodalom története: A legrégebb nyomokon 1867-ig*, I, Bp., MTA, 1897, 245.

¹⁰ SZINNYEI József, *Katona József = Sz. J., Magyar írók élete és munkái*, V, Bp., Hornyánszky Viktor, 1897, 1203–1212. hasáb, 1208.

a későbbiekben pedig állandósul mind a művelt nagyközönségnek,¹¹ mind pedig a szűkebb szakmai közönségnek szánt feldolgozásokban.¹² Az állandóságban egy 1933-as közlemény hoz lényeges változást: a Katona-filológia kiemelkedő alakja, Waldapfel József egy ponton módosítja, két másik ponton pedig bővíti az Abafi óta öröklődő genealógiát. Egyrészt kiigazítja Hassaureck „eredeti”-jének címét: *a Der Vater und seine Söhne* helyett *Der Vater und seine Kindert* ír. Másrészt az általa keresztnév nélkül említett Hassaureck nevet a „prágai” jelzővel specifikálja, ezzel megalkotja a „prágai Hassaureck” szintagmát; valamint, ami a leglényegesebb, a Hassaureck által használt francia szöveg szerzőjét megnevezve kiteljesíti az addig részleges genealógiát: Hassaureck „Duval után” készítette a maga színművét.¹³ Majd tíz év múlva, Katona-monográfiájában megjegyzi még, hogy Duval „a napoleoni idők ünnepekt akadémius drámaírója” volt.¹⁴

Waldapfel kiigazítása és kiegészítései azonnal elfogadásra leltek és – néhány kivételtől eltekintve – rendszeresen visszatérnek a Katona-kutatás vonatkozó állásfoglalásaiban, olykor egy immár újabb kiegészítés kíséretében. Horváth János 1936-ban publikált előadásában megjegyzi, hogy a prágai Hassaureck „elég alsórendű drámaszerző volt”, s ami esetleg jó benne, az Duvalnak köszönhető.¹⁵ Enyhébben elmarasztaló ítélet olvasható Bíró Ferencnél, aki azzal a véleménnyel látszik egyetérteni, mely szerint a „német J. K. Hassaureck” „középszerű színpadi szerzőnek számít”.¹⁶ A Waldapfel József és Bíró Ferenc Katona-monográfiája közötti időszakban egyetlen közlemény született, amelynek Hassaureckre vonatkozó passzusa határozottan ellentmond az Abafi óta hagyományozódó genealógia egyik nevezetes megállapításának. Kerényi Ferenc 1992-es közleményében Hassaureck új keresztnévvel szerepel: az előbb „Hassaureck J. K.”, majd később „J. K. Hassaureck” néven ismeretes figurát Kerényinél „Franz Josef Hassaureck”-nek hívják.¹⁷ Ugyanezzel a névvel találkozunk Kerényi nyolc évvel később megjelent nagy munkájának egyik jegyzetében, amely egyben arról is tájékoztat, hogy nevezett „német színész és színpadi

11 Így például a Borovszky Samu szerkesztette *Magyarország vármegyéi* sorozatban, amelynek Pest megyét tárgyaló részében Horváth Cyrill „különösen Szinnyi nyomán” foglalja össze az ottani születésű vagy hosszabb időn át ott működött írók életrajzának és munkásságának főbb adatait (HORVÁTH Cyrill, *Irodalom, tudomány, művészet = Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*, szerk. BOROVSZKY Samu, II, Bp., Országos Monografia Társaság, 1911, 234–308, 241; a Katona Józsefről szóló passzus 267.), valamint például a Ványi Ferenc szerkesztette *Magyar irodalmi lexikonban* (Bp., Studium, 1926, 433).

12 Mint például Hajnóczy Iván munkájában: HAJNÓCZY Iván, *Katona életének és műveinek bibliográfiája = Katona-émlékönyv*, szerk. HAJNÓCZY Iván, A költő halálának százados fordulóján kiadja a kecskeméti Katona József Kör, Kecskemét, Kecskeméti Katona József Kör, 1930, 67–95, 81.

13 WALDAPFEL József, *Katona első történeti drámái (Első közlemény.)*, ItK, 43(1933), 75–92, 75.

14 WALDAPFEL József, *Katona József*, Bp., Franklin, 1942, 15.

15 HORVÁTH János, *Katona József, Játékszíni és drámai irodalmi előzmények: Katona drámaíró kortársai*, Bp., Kókai Lajos kiadása, 1936, 19.

16 BÍRÓ Ferenc, *Katona József*, Bp., Balassi, 2002, 42.

17 KERÉNYI Ferenc, *Katona József a magyar színpadok műsorán (1811–1837)*, ItK, 96(1992), 399–413, 403.

szervő”, akinek „életéről és pályájáról közelebbi adatokat az egykorú szaklexikonok sem közölnek”.¹⁸

A *Mombelli grófok* genealógiájáról adott leírások áttekintése után, összegzésként a következő tanulságok adódnak:

1. Nincs egyetértés abban, hogy mi volt a Katona-fordítás forrászövegét „készítő” Hassaureck keresztneve, valamint a forrászöveg címe. Az újabb Katona-irodalomból mindazonáltal kikopott a „Hassaureck J. K.” névleírás, helyére a „J. K. Hassaureck” és a „Franz Josef Hassaureck” lépett, ám ez utóbbi nem szorította ki a megelőzőt. Ugyanez tapasztalható a forrászöveg címe esetében: a *Der Vater und seine Söhne* cím változatlanul használatban van a *Der Vater und seine Kinder* mellett.

2. Részleges egyetértés mutatkozik Hassaureck különböző szempontok alapján történő jellemzésében. Akik mondanak valamit a származásáról, azok „prágai”-nak,¹⁹ „prágai német”-nek,²⁰ esetleg egyszerűen „német”-nek tartják. Hassaureck professziójaként a „drámaíró”, „drámaszerző”, „színpadi szerző”, valamint a „színész” jelenik meg. Munkásságának minősítésére a „legalsóbbrendű”,²¹ az „elég alsórendű”, illetve a „középszerű” kifejezésekkel élnek.

3. Teljes az egyetértés abban, hogy Hassaureck fordításának francia nyelvű forrászövege egy bizonyos Duval nevű szerző munkája volt, melynek azonosítására azonban senki sem vállalkozott.

II.

1. Hassaureck neve és művének címe

Akik fontosnak tartják megadni *A Mombelli grófok* első fordítójának teljes nevét, azok két különböző keresztnevet említenek, az egyiket ráadásul rövidített formában. A kettő közül ez utóbbi, a „J. K.” rövidítés képviseli az újabb Katona-kutatás túlnyomó részének meggyőződését, annak ellenére, hogy pontosan datálható magyar fejleményről van szó, melynek a nemzetközi szakirodalomban nincs párja. A „J. K. Hassaureck” név 1959 óta létezik, úgy látszik, Solt Andor leleménye, legalábbis az ő Katona-kiadásában tűnik fel először, mégpedig mindenféle magyarázat nélkül. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne valamiféle magyarázata, mondhatni saját, külön genealógiája. Fentebb láttuk, hogy időben visszafelé haladva

18 *A magyar szinikritika kezdetei: 1790–1837*, I–III, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000, III, 1522 (az 1540. jegyzetben).

19 A fentebb nem hivatkozott hely: NAGY Miklós, *Katona József és a világirodalom*, Életünk, 17(1979), 483–489, 483.

20 Fentebb nem hivatkozott helyek: OROSZ László, *Katona József = A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1965, 337–360, 341; GYULAI Pál, *Válogatott művei*, szerk. KOVÁCS Kálmán, Bp., Szépirodalmi, 1989, 1192 (névmagyarázatok).

21 Fentebb nem említettük Bayer József minősítését, mely szerint Hassaureck „teljesen a legalsóbbrendű drámaírók közé tartozott”. *A magyar drámairodalom története: A legrégebb nyomokon 1867-ig*, I, Bp., MTA, 1897, 246.

1880-ig követhető a leszármazási sor: Abafi Lajos ekkor megjelent közleményében, majd Katona-kiadásának 1881-ben megjelent harmadik kötetében olvashatunk először egy „Hassaurek J. K.” nevű szerzőről. E névleírás hagyományozódásában Solt Andor Katona-kiadása hozott fordulatot, mégpedig nem csupán metaforikus, hanem szó szerinti értelemben is. Solt ugyanis egyszerűen megfordította a nevek sorrendjét: a „J. K.” rövidítést a „Hassaurek” elé helyezte. Mivel döntésének indokait nem közölte, találgatásokra vagyunk utalva. Elképzelhetetlen, hogy az Abafitól örökölt „J. K.” rövidítésben német keresztnév rövidítését látta volna, amelyeknek így – lévén *Vornamen* – egy korszerű szövegközlésben a családnév előtt van a helyük. Solt Andor feltehetőleg abban bízott, hogy a magyar keresztnév rövidítései – mint oly gyakran – ebben az esetben is megegyeznek német megfelelőik rövidítéseivel (Bach János Sebastyén – Bach J. S., illetve Johann Sebastian Bach – J. S. Bach). Abafi azonban gondos keresztapa volt. Láttuk, hogy Katona-kiadásának bevezetésében feloldotta az általa alkalmazott rövidítést. Bevezetője főszövegéből még csak annyi derül ki, hogy *A Mombelli grófok* című Katona-fordítás eredetijét „Hassaurek J. K.” készítette; ám ehhez a helyhez csatlakozik egy lapalji jegyzet, mely szerint „Hassaurek Ján. Keresztély eredetijének címe: »Der Vater und seine Söhne«”. Ez a jegyzet kezdetben nem is került el a kutatók figyelmét, Bayer József és Szinyei Ferenc bizonyosan látta, a későbbiekben azonban feledésbe merült. Ha Abafi lábjegyzete nem merült volna feledésbe, akkor Solt Andor Katona-kiadásában s az arra támaszkodó közleményekben valószínűleg a „J. Chr. Hassaurek” névvel találkozhatnánk, természetesen a „Johann Christian Hassaurek” rövidítéseként. A probléma azonban ezzel sem oldódna meg, az irodalomtörténetben ugyanis ez a név sem szerepel.

A kérdés immár az, hogy akkor Abafi vajon honnan vehette? Hivatkozhatnánk arra az irodalmi közhelyre, mely szerint Abafi Katona-kiadása „nemcsak a válogatás, hanem a szövegközlés szempontjából is felette gyarló teljesítmény”.²² *A Mombelli grófok* esetében mindazonáltal számolnunk kell azzal, hogy a gyarló teljesítmény nem kizárólag Abafi személyes szöveggondozói fogyatékoságának következménye. Úgy véljük, Abafi megtett mindent, ami az adott körülmények között egy szövegközlőtől elvárható volt. Az adott körülmények közül talán egyet érdemes kiemelni. Fentebb említettük, hogy Katona-kiadásának bevezetőjében Abafi kibővítette *A Mombelli grófok* kéziratának címlapján olvasható információk körét: a „Hassaurek” családnévet keresztnévvel egészítette ki, megadta a Katona-fordítás forrásszövegének („eredetijének”) címét, végül közölte a forrásszöveg megjelenésének helyét és évszámát. A két utóbbi adat olvastán arra következtethetnénk, hogy saját szemével látta a jelzett kiadványt, s kiegészítő információit annak címnegyedéből merítette. Ám ez valószínűleg nem így történt. A bizonyosan azonosítható bécsi kiadvány címlapja ugyanis a következő képet mutatja:

22 SOLT Andor, *Utószó = KATONA Összes művei*, kiad. SOLT, i. m., II, 675–682, 677.

„Der Vater / und / seine Kinder. / – / Ein Schauspiel / in drey Aufzügen. / Nach dem Französischen frei bearbeitet / von / Franz Hassaureck. / – / Paterna[!] amor vincit omnia. / Ovid. Eleg. Lib. I. 12. / – / Wien, 1807. / Auf Kosten und im Verlag bey Johann Baptist / Wallishausser.”

Azonnal feltűnik, hogy az atyának „az ő gyermekei” Abafi címléírásától eltérően nem „seine Söhne”, hanem „seine Kinder” formában szerepel, a meg nem nevezett francia eredeti átdolgozójaként pedig „Franz Hassaureck” van feltüntetve. A *Kinder* és a *Söhne* szavak felcserélése²³ még kimagyarázható lenne valamiféle olvasás- és emlékezőpszichológiai spekulációval, Hassaureck keresztnevének elvételére azonban nincs mentség: a „Franz” keresztnevet egyszerűen lehetetlen „Johann Christian”-nak olvasni, illetve „János Keresztély”-re magyarosítani. Ennek láttán a szöveggondozói gyarlóság valamely súlyosan minősíthető esetével szembesülnénk, ha nem számolnánk egy mentő körülménnyel. Valószínűnek tartjuk, hogy a korabeli hazai tudományos infrastruktúra adottságai mellett Abafi nem jutott hozzá a bécsi kiadványhoz, ezért kénytelen volt másodlagos forrásokra hagyatkozni. Ennek valószínűségét egy a fortiori érveléssel tudjuk megerősíteni: ha a külön erre specializálódott szakemberek²⁴ által gondozott Német Közös Katalógus (a híres Gesamtkatalog) alapján készült ritka könyvek listája még 1910-ben is csak egy példányban regisztrálta az 1807-es bécsi kiadványt,²⁵ akkor könnyen elképzelhető, hogy az 1880-as években budapesti közkönyvtárakban sem volt feldolgozott, vagyis a kutatás számára minden további nélkül elérhető példánya. Ilyen példány híján mondhatott le Abafi az autopsziáról, és dönthetett a másodlagos források konzultálása mellett. A Német Közös Katalógusból összeállított és 1912-ben közölt listát természetesen nem használhatta; pedig az abban olvasható címléírás szerint a *Der Vater und seine Kinder* című darab szerzőjét éppenséggel „Jon. Christoph Hassaureck”-nek hívják, amit már apró figyelmetlenséggel is „Johann Christian”-nak lehet olvasni. Fellapozhatta viszont Kayser *Vollständiges Bücher-Lexicon* 1836-os kiadásának

23 Egyetlen helyet ismerünk, ahol a bécsi kiadvány címe hibásan, *Der Vater unter seinen Kindern* formában olvasható (*Der / wohl unterrichtete / Theaterfreund. / Ein / unentbehrliches Handbuch / für / Buchhändler, Leihbibliothekare, Theaterdirektoren, / Schauspieler und Theaterfreunde. / – / Herausgegeben / von / L. Fernbach jun. / – / Berlin, / bei Cosmar und Krause. / 1830, 325.*)

24 A Német Könyvtárak Központi Hivatala Berlini Tájékoztató Irodájának munkatársai.

25 Vö. Richard FICK, *Die Zentralstelle der deutschen Bibliotheken (Das Berliner Auskunftsbureau und der Gesamtkatalog) = Congrès de Bruxelles 1910, Actes publiés par J. CUVELIER et L. STAINIER, Bruxelles, Au siège de la Commission, 1912 (Commission permanente des Congrès internationaux des Archivistes et des Bibliothécaires), 399–449, 445; az itt regisztrált példány a müncheni Egyetemi Könyvtár állományában volt; semmiképpen sem szabad elhallgatni, hogy a Német Közös Katalógusban ekkoriban a Birodalmon kívüli, így például a bécsi könyvtárak anyagát még nem rögzítették; ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, amire Richard Fick is felhívja a figyelmet, hogy ti. az egyes kiadványok gyakran egyetlen példányban sem lelhetőek fel a megjelenés helyén (423.).*

26 *Vollständiges Bücher-Lexicon enthaltend alle von 1750 bis zu Ende des Jahres 1832 in Deutschland und in den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher [...], Schauspiele, hg. Christian Gottlob KAYSER, Leipzig, Ludwig Schumann, 1836.*

Schauspiele-mellékletét,²⁶ amelyben Hassaureck három helyen, három különböző keresztnévvel szerepel: a *Joseph und seine Brüder*, a *Cölestine*, a *Wiedervergeltung* és a *Der Vater und seine Kinder* című darabok szerzőjeként mint „Jon Cph. Hassaureck”,²⁷ a *Prüfung der Untreue* című vígjáték szerzőjeként mint „F. Hassaureck”,²⁸ végül a *Der kurze Roman* című, szintén vígjáték szerzőjeként mint „F. J. Hassaureck”.²⁹ A „Jon Cph.” rövidítés pedig még hibátlan nyomtatásban is könnyen vezethet hibás, ám valamelyest mégis méltányolható olvasathoz.

A Katona-irodalomban először 1992-ben felbukkanó, majd 2000-ben megismételt leírás szerint Hassaurecket „Franz Josef”-nek hívták. Könnyű megállapítani, hogy a konkurens formák közül egyértelműen ez a helyes, noha Hassaureck szerzői névként általában a „Franz”-ot vagy annak rövidítését használta.³⁰ Teljes keresztnévét a Giebisch és Gugitz szerkesztette kézikönyv közölte először, hivatkozás nélkül ugyan, ám feltehetően anyakönyvi bejegyzés alapján.³¹ Eszerint Hassaureck a „Franz Ser[aph] Antonius” nevet kapta a keresztségben.³² A korabeli kézikönyvekben azonban, némi bizonytalankodás után,³³ a „Franz Josef” megnevezés vált uralkodóvá. 1992-es közleményében Kerényi Ferenc hivatkozás nélkül közli a helyes nevet, későbbi megjegyzéséből azonban arra következtetünk, hogy a Karl Goedeke szerkesztette *Grundrisz* első kiadásának harmadik kötetében olvasható Hassaureck-szócikk lehetett a forrása.³⁴ Ismereteink szerint ugyanis ez az egyetlen szaklexikon, amely Hassaurecket az észak-kelet németországi szerzők csoportjában tárgyalja, profeszzióját pedig a „véltetőleg / valószínűleg színész” („vermutlich Schauspieler”) fordulattal adja meg.

27 *Uo.*, 39.

28 *Uo.*, 75.

29 *Uo.*, 85.

30 A helyes „Franz Hassaureck” névalak Magyarországon már 1969-ben szerepel a Jókai Mór összes művei kritikai kiadás-sorozat 66. kötetének apparátusában, a regény bécsi vonatkozású eseményeinek és utalásainak magyarázata kapcsán (JÓKAI MÓR, *A mi lengyelünk*, szerk. LENGYEL Dénes, NAGY Miklós, Bp., Akadémiai, 1969, 479–480.); színháztörténeti összefüggésben pedig 1990-ben, a Kerényi Ferenc szerkesztette *Magyar színháztörténet* darabcímmutatójában tűnik fel először (*Magyar színháztörténet, 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990.)

31 Megerősíteni látszik ezt: Susan DOERING, *Der wienerische Europäer Johann Nestroy und die Vorlagen seiner Stücke*, München, W. Ludwig Verlag, 1992, 77.

32 „Franz Josef Hassaurek[!]”, *Bio-bibliographisches Literaturlexikon Österreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart*, hg. Hans GIEBISCH, Gustav GUGITZ, Wien, Verlag Brüder Hollinek, 1964, 141.

33 A *Gelehrtes Teutschland* 1821-ben még „Hassaureck (H... J...)” néven említi (*Das gelehrte Teutschland, oder Lexicon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller*, hg. Georg Christoph HAMBERGER, Johann Georg MEUSEL, Johann Samuel ERSCH, XVIII, Lemgo, Meyersche Buchhandlung, 1821, 62.), majd tíz év múlva, a Supplementum kötetben korrigálja tévedését: „Hassaureck (Fr. nicht H... J...)” (*Ua.*, hg. Georg Christoph HAMBERGER, Johann Georg MEUSEL, Johann Wilhelm Sigismund LINDNER, XXII, Lemgo, Meyersche Buchhandlung, 1831, 597.).

34 *Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung*, Aus den Quellen, Dritter Band, Zweite Abteilung, hg. Karl GOEDEKE, Dresden, Verlag von L. S. Ehlermann, 1881, 930.

2. Hassaureck jellemzése

A személy jellemzésére szolgáló klasszikus helyek közül a kutatás csak a natióból és patriából, a studiából, valamint az affectusból nyerhető argumentumokkal élt. Hassaureck származására nézve kizárólag magyar kutatók képviselik azt a véleményt, miszerint szerzőnk valamilyen értelemben prágai vagy még speciálisabban prágai német lenne; észak-kelet németországi illetőségét pedig az imént utoljára hivatkozott Goedeke-hely is csupán közvetve állítja. Mivel nem ismerünk olyan forrást, melyben Hassaureck prágaiságáról vagy prágai németiségéről esnék szó, elképzelésünk sincs arról, hogy Waldapfel Józsefet mi indíthatta a prágaiság tézisének megalkotására. A Giebisch és Gugitz szerkesztette kézikönyv szerint Hassaureck Bécsben, a Szent István kerületben született 1787. szeptember 18-án. Josef Bindtner pedig Castelli memoárjainak egyik helyéhez fűzött igen alapos jegyzetében közli, hogy a Blumenstöckchen néven ismert, „Ballgäßchen 930., régebbi számozással 986.” alatti szülői ház már 1786-ban Matthias és Magdalena Hassaureck tulajdonában volt.³⁵ A források egyértelműen tudósítanak arról is, hogy Franz Hassaureck mindig Bécsben élt, anyagi lehetőségeitől függően más-más kerületben lakott, egészen 1836. június 10-én, Bécs-Pötzleinsdorfban bekövetkezett haláláig.³⁶ Mindennek tükrében a Hassaureck prágai illetőségéről alkotott tézis további ismételtetése teljesen indokolatlannak látszik.

A Hassaureck professziójának leírását célzó kifejezések köréből nyugodtan kizárhatjuk a „színész”-t, mely egyedül a Grundriss első kiadásának szócikkében szerepel, ott is csak feltételezésként. E feltételezést semmilyen más forrás nem támasztja alá. Hassaureck talán legbensőbb barátja, Ignaz Franz Castelli visszaemlékezéseiben beszámol ugyan arról, hogy Hassaureck „szenvedélyes színházbarát volt, s még nagyobb szenvedéllyel komédiázott maga is” („spielte er selbst Comödie”), valamint hogy gyakran színészkedtek és szórakoztak együtt („wir schauspielten zusammen, wir unterhielten uns zusammen”).³⁷ A beszámoló kontextusából azonban világosan látszik, hogy nem hivatásszerűen űzött színészetéről, hanem minden valószínűség szerint a Ludlam-barlang (Ludlamshöhle) néven ismeretes bohém irodalmi társaság keretében zajló – a mai szemlélő számára talán infantilisnek tűnő – szerepjátékokról és alakoskodásokról van szó. E társaságban játszott Hassaureck az „Örökös Árnýék” szerepét.³⁸ Polgári foglalkozásáról szólva mind a korabeli, mind

35 Vö. Ignaz Franz CASTELLI, *Memoiren meines Lebens, Gefundenes und Empfundenes, Erlebtes und Erstrebtes*, Mit einer Einleitung und Anmerkungen neu herausgegeben von Josef BINDTNER, Bd. I–II, München, Verlegt bei Georg Müller, 1914, I, 118, 1. jegyzet.

36 Ez utóbbiról már az egyik legismertebb korabeli napilap is hírt adott, lásd Wiener Zeitung, 1836. júl. 19., 918.

37 Ignaz Franz CASTELLI, *Memoiren meines Lebens, Gefundenes und Empfundenes, Erlebtes und Erstrebtes*, Erster Band (Vom Jahre 1781 bis zum Jahre 1813), Wien und Prag, Kober C Markgraf, 1861, 115.

38 Moritz Bermann leírása alapján képet alkothatunk e szerep mibenlétéről: „Örökös Árnýéknak Franz Hassaureck nagykereskedőt választották meg. Ha ugyanis valaki szeretett volna bekerülni a társaságba, akkor egy ideig csak »árnýék«-ként lehetett jelen, s csak utána válhatott

a későbbi források egybehangzóan azt állítják, hogy nagykereskedő (Großhändler), körülményesebb meghatározással: császári-királyi szabadalmazott nagykereskedő volt, aki kezdetben sikereket ért el és jómódban élt,³⁹ majd üzletének 1827-ben bekövetkezett csődje után teljesen elszegényedett.

A polgári hivatás regisztrálása mellett a források természetesen utalnak Hassaureck egyéb tevékenységére is. Ennek legáltalánosabb meghatározása úgy szól, hogy Hassaureck „műkedvelő irodalmár” („Literat aus Liebhaberei”) volt.⁴⁰ Ebben az összefüggésben az „irodalmár” kifejezés a tevékenység tényleges tartalmáról nem mond semmit. Némi eligazítással szolgál azonban Franz Hadamowsky felosztása, mely szerint az 1800 körüli bécsi színházi repertoár túlnyomó részét nem „klasszikusok és igazi költők” („Klassiker und echte Dichter”), hanem irodalmárok („Literaten”) művei töltötték ki: „gyorsan dolgozó irodalmárok” művei, akik mintáikat a franciáktól vették. Ezen irodalmárok konkrét tevékenysége a „szoros értelemben vett fordítástól az alapos átdolgozásig terjedő skála” valamely fokán helyezhető el.⁴¹ E körön belül Hassaureck azzal tűnik ki, hogy ő valóban „szerelemből” irodalmárkodott. Legalábbis erre utal Adolf Bäuerle 1856-ban elhangzott jubileumi beszédének egyik részlete, melyben a *Monatsschrift der Theaterfreunde* (1805–1806) című lapnál betöltött szerkesztői megbízatásának felmondásáról számol be. A kiadó – az idősebbik Wallishausser – azzal indokolta felmondási szándékát, hogy jelentkezett nála Hassaureck, aki „ingyen, pusztán a megtiszteltetés végett” („umsonst [...] blos der Ehre wegen”) vállalná a lap szerkesztését, gyakorlatilag írását.⁴² Hassaureck talán soha nem tett ilyen ajánlatot, mindazonáltal nem lehet véletlen, hogy a kiadó éppen az ő nevének felidézése révén hitelesítette tárgyalási pozícióját. Hassaureck műkedvelő irodalmárságára nézve egyetérthetünk Doering 1992-ben kelt megállapításával, mely szerint munkássága „teljes egészében franciából átdolgozott [bearbeitete] darabokra [...] korlátozódik”.⁴³ Csekély eltéréssel, ám ugyanezt mondja már 1815-ben Bäuerle *Theaterzeitung*jának névtelen, ám elmés kritikusa is: „Hassaureck úr [...] soha mást nem [tett], mint áttett” (*übersetzt*).⁴⁴ A kettő közötti csekély eltérés

immár »test«-té. Hassaureck azonban már árnyékként is oly feltűnően viselkedett, hogy örökös árnyékságra ítélték, valamint megtették árnyékmesternek, vagyis rábízták minden árnyékok felügyeletét”. *Alt- und Neu-Wien: Geschichte der Kaiserstadt und ihrer Umgebungen. Siet dem Entstehen bis auf den heutigen Tag und in allen Beziehungen zur gesammten Monarchie*, Wien–Pest–Leipzig, Hartleben’s Verlag, 1880, 1086.

39 Az Oesterreichische National-Bank 1822-es hirdeteménye Hassaurecket a bank száz legtöbb részvényvel rendelkező akcionáriusa között tartja számon; a részvényesek nevét betűrendben közli, így nem derül ki, hogy Hassaureck hányadik volt a listában. *Amtsblatt zur Oesterreichischen Kaiserlichen privilegirten Wiener-Zeitung*, 1822. dec. 7., 455.

40 Anonymus, *Friedrich Hassaurek*, *Der Deutsche Pionier*. *Erinnerungen aus dem Pionier-Leben der Deutschen in Amerika*, 17(1885) 1. Heft, 3–20, 4–5.

41 *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen*, Zweite ganz neu bearbeitete Auflage, Bd. XI/2., hg. Karl GOEDEKE, Düsseldorf, Verlag von L. Ehlermann, 1953, 1–2.

42 Bäuerle beszéde: *Wiener Theaterzeitung*, 50, Nr. 28 (1856. február 2.), 110–112, az idézet: 110.

43 DOERING, i. m., 77.

44 *Theater-Zeitung*, 1815. máj. 23, 186.

abban ragadható meg, hogy Doering szóhasználata („bearbeitete Stücke”) egyrészt pontosan megfelel a Hassaureck munkái címlapján olvasható önmeghatározásnak (leggyakrabban: „nach dem Französischen frei bearbeitet”), másrészt megengedőbb: az átdolgozás művelete ugyanis bizonyos mértékű önállóságot, „szerzői” aktivitást feltételez. A névtelen kritikus szóhasználata viszont szigorúbbnak tűnik, kivált ha figyelembe vesszük az imént idézett mondat kontextusát: a *Cölestine, oder die Festung am Wilga-Strohme* című darabot a bíráló „idegen trágýadombon keletkezett”, „felettebb nyomorúságos fércmű”-nek tartja, amit Hassaureck talán átdolgozott volna, de ő ilyet soha nem „tesz”, hanem mindig csak „áttesz”, vagyis egyszerű fordítóként jár el – a szövegből nem derül ki, hogy a kritikus ezt erényként vagy éppenséggel fogyatékoságként értékeli. Az általunk tárgyalt összefüggésre nézve mindebből az következik, hogy Hassaureck irodalmársága nem jellemezhető a „drámaíró” vagy „drámaszerző” kifejezésekkel, hiszen soha egyetlen drámát sem írt vagy szerzett,⁴⁵ s egyéb műfajokból is csupán néhány eredeti munkája ismeretes.⁴⁶ Ennek tükrében pedig teljesen értelmetlennak tűnik annak mérlegelése, hogy vajon „legalsóbbrendű”, esetleg „elég alsórendű”, netán „középszerű” szerzőként tartandó-e számon. A korabeli kritikai irodalomban néha elhangzanak Hassaureck tevékenységét minősítő értékelések, ezek azonban szinte kizárólag fordítói és átdolgozói teljesítményére vonatkoznak. A *Der Vater und seine Kinder* bécsi bemutatójának bírálatában a kritikus kiemeli, hogy a fordító (Übersetzer) nem csupán „tisztán áradó dialógusokkal” örvendeztette meg a közönséget, hanem „több jelenetben derekasán kisegítette a lagymataggá váló költőt” (Dichter).⁴⁷ A *Joseph und seine Brüder* című „zenés történelmi dráma”⁴⁸ egyik 1812-es előadása kapcsán viszont a kritikus sajnálatosnak tartja, hogy „a Hassaureck nevű úr sóltan fordítása képtelen volt visszaadni az eredeti szépségeit”.⁴⁹ A *Die spanische Wand* című darab⁵⁰ bírálója megjegyzi,

45 A *Der kurze Roman, oder die närrische Wette* című darab sem kivétel, noha 1809-es kiadásának (*Dramatisches Sträußchen, ein Taschenbuch auf das Jahr 1809 von CASTELLI und HASSAURECK*, Wien, Wallishausser, 1809, 87–140.) alcíme szerint „Vígjáték egy felvonásban J. F. Hassaurecktól” („Ein Lustspiel in einem Akt von J. F. Hassaureck”), egyik későbbi kiadásának (*Die seltsame Wette, Lustspiel in einem Akt, Leipzig, Karl Tauchnitz, 1812.*) belső címlapjáról azonban kiderül, hogy François-Benoît Hofmann *Le roman d'une heure, ou la folle gageure, comédie en un acte et en prose* című, 1803-ban, Párizsban bemutatott darabja nyomán készült.

46 Így a *Das Lipperltheater in München* című útibeszámoló (*Wiener Hof-Theater Almanach auf das Jahr 1809, Sechster Jahrgang*, Wien, Wallishausser, 1809, 152–160.); rövid terjedelmű almanach-költemények, olyan jellegzetes címeikkel, mint „Entschuldigung”, „Reminiscenzen”, „Gegen-Kritik” (1811, a bécsi *Thaliában*), „Der Zuckerhut”, „Unter ihr Bild” (1813 és 1817, a *Selamban*), „Betty's Bild” (1831, a *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Modéban*); valamint a *Mysterium von Griseldis, der Marquise von Saluces 1395* című irodalomtörténeti esszé (1836, a *Der Telegraphban*).

47 *Allgemeines Theater-Journal*, 2. Bd, 3. Heft, 65–67, 67.

48 *Joseph und seine Brüder, Ein historisches Drama mit Musik in drey Aufzügen*, Nach dem Französischen des Alex. DUVAL, von F. J. HASSAURECK, Die Musik ist von Herrn MEHUL, einem der Inspektoren des Conservatoriums zu Paris, Für das k. k. priv. Theater an der Wien, Wien, Joh. Bapt. Wallishausser, 1810.

49 *Theater-Zeitung*, 1812. jan. 8., 12.

50 *Die spanische Wand, Eine dramatische Kleinigkeit in einem Akt*. Frey nach dem französischen von F. J. HASSAURECK = *Dramatisches Sträußchen, i. m.*, 209–248.

hogy a franciából vett „drámai csekélység [...] valóban oly sekélyes, mindamellett oly nehézkes, hogy a fordítónak hagynia kellett volna úgy, ahogy van”, vagyis neki sem kellett volna állnia.⁵¹ Ez utóbbi esetben eldönthetetlen, hogy a bíráló az eredetit vagy fordítást kívánta minősíteni. A *Joseph und seine Brüder* felújításáról szóló kritika szerint viszont „Hassaureck úr igen mesterien fordította” a mestermű szövegekönyvét, valamint hogy a fordításon túl „meglehető szabadsággal átdolgozta” („ziemlich frey bearbeitet”) azt, s a két művelet együttes eredményeként egy „szívhez szólóan mesterkéletlen” szöveg jött létre.⁵² Nyilvánvaló, hogy a napi kritika homályos, el-lentmondó vagy kétértelmű megnyilatkozásainak mérlegelésére csak akkor nyílik lehetőség, ha magunk is vállalkozhatunk a forrásszövegek, valamint a fordítások, illetve fordítások és átdolgozások összevetésére. A *Mombelli grófok* forrásszövegeként azonosított *Der Vater und seine Kinder* című „szabad átdolgozás”-ra nézve ez azt jelenti, hogy legelőször is meg kell állapítanunk az utóbbi forrásszövegét.

3. Hassaureck fordításának forrásszövege

Látszólag könnyű dolgunk van, hiszen a Katona-kutatás teljesen egyértelmű álláspontja szerint a *Der Vater und seine Kinder* című darab forrásszövege egy Duval nevű francia szerző munkáinak körében keresendő. A magyar kutatás álláspontját alátámasztja még egy tekintélyes „nyugati” kézikönyv, a Goedeke szerkesztette *Grundriss* második, teljesen átdolgozott kiadásának Hassaureck-szócikke is, mely szerint a *Der Vater und seine Kinder* című, három felvonásos színjáték „Duval alapján” („Nach Duval”) készült.⁵³ Duval neve megjelenik *A Mombelli grófok* kéziratának címlapján is: a „Frantziából szabadon készítette Hassaureck” sorban a „Frantziából” szó fölött idegen tollal – valójában grafitceruzával – és kézzel írva olvasható. A Katona-kutatást ebben az esetben is egyetlen kutatóra, Waldapfel József-re redukálhatjuk. A későbbi közleményekben ugyanis az ő – először 1933-ban közölt – hivatkozás nélküli Duval-attribúciója ismétlődik, ugyancsak hivatkozások nélkül. Utólag lehetetlen tisztázni, hogy a Waldapfelnél, valamint a *Grundriss* szócikkében felbukkanó attribúció között van-e valamiféle összefüggés. A *Grundriss* XI/2. kötet, mely az osztrák–magyar színháztörténetet is tárgyalja, 1953-as keltezéssel került ki a nyomdából; a kötet előszava azonban beszámol arról, hogy az anyaggyűjtés és feldolgozás már az első világháború idején elkezdődött, ám az akkori szerkesztő, Karl Kipka harctéri elestével megszakadt, s csak 1932-ben folytatódott, amikor a bécsi könyvtáros-színháztörténész, Franz Hadamowsky vette át a munkálatokat.⁵⁴ Ha Waldapfel bármi úton-módon informálódhatott a Hadamowsky (és munkatársai?) által kezelt anyag Hassaureckre vonatkozó céduláiból,⁵⁵ akkor onnan meríthette a

51 Das Sonntagsblatt, 1809, jan. 15., 57.

52 Theater-Zeitung, Achter Jahrgang, 1815. júl. 1., 220.

53 *Grundriss...*, i. m., XI/2., 187.

54 *Uo.*, IX.

55 Nem zárhatjuk ki, hogy 1932-ben már léteztek; a *Grundriss* XI/1. kötetének előszava szerint ugyanis Hadamowskyt a Kipke által gyűjtött anyag sajtó alá rendezésével („das Kipkasche Material für den Druck fertigzumachen”) bízták meg (GOEDEKE, *Grundriss...*, i. m., Bd. XI/1.,

Duval-attribúció ötletét; ha nem így történt, akkor nem tudunk magyarázatot adni döntésére. Ahogy azt sem tudjuk bizonyosan meghatározni, hogy *A Mombelli grófok* kéziratának címlapján mióta és kinek a kézírásával szerepel Duval neve. Feltételezzük ugyan, hogy talán Waldapfel József írta oda, s talán 1933 táján, feltételezésünk megerősítésére azonban semmilyen támpontunk nincs. Még ex silentio sem következtethetünk, mivel a Waldapfel előtti szerzők éppúgy nem szólnak róla, ahogy az utána következők sem.

Mindazonáltal a Duval nevű francia szerző minden további nélkül azonosítható: kronológiai okokból csak Alexandre-Vincent Pineux-Duvalról (1767–1842) lehet szó. Hassaureck több Duval-művet fordított németre, közülük a legismertebb *Joseph in Egypten*, valamint *Joseph und seine Brüder* címmel 1810-ben, Bécsben jelent meg Johann Baptist Wallishausser kiadójának vállalkozásában.⁵⁶ Duval műveinek legteljesebb kiadásában⁵⁷ sem található azonban olyan munka, melyet bármily elrugaszkodott spekulációval a *Der Vater und seine Kinder* forrásszövegének lehetne tekinteni. E negatív eredmény nyomán természetesen felmerül a kínzó kérdés: ha nem Duval valamelyik munkája, akkor vajon kinek mely munkája lehetett Hassaureck forrásszövege? A válaszra nem szisztematikus kutakodás révén – arra csak utólag kerítettünk sort –, hanem önfeledt szörfölés során, mintegy véletlenül bukkantunk rá. Mind a korabeli, mind a korunkbeli színikritika gyakran visszatérő fordulata az aktuálisan tárgyalt darab szüzséjének és korábbi bemutatóinak felidézése. E toposz alkalmazásának egyik díszpéldányát találtuk a *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Modé*ban, mégpedig a *Der weiße Pilger* című táncjáték (Ballet) 1823-as bécsi bemutatójáról szóló bírálatban:

„Ami immár a *fehér zarándokot* illeti [...] Anyaga franciából, a Pixéré-court nevű, termékeny szerző *Le pèlerin blanc* című melodramájából kölcsönzött. Évekkel ezelőtt az egyik itteni színházban láthattuk ugyanennek egy másik feldolgozását *Der Vater und seine Kinder* címmel, s emlékezhetünk még az akkori szereposztásra.”⁵⁸

Düsseldorf, Verlag von L. Ehlermann, 1951, számozatlan oldal); tehát az anyag átvétele (1932) és a kötet megjelenése (1953) közötti időszak nem az anyaggyűjtés elhúzódnása, hanem „külső” körülmények (a második világháború előzményei és következményei, a kiadó Drezdából Düsseldorfba költözése, a vezetők cserélődése, pénzügyi nehézségek stb.) miatt nyúlt olyan hosszúra (*Uo.*, XI/2., IX.).

56 Deáki Filep Sámuel e fordítás alapján készítette el a darab magyar változatát: *Jó'sef / és / testvérei*, / énekes historiai dráma / három felvonásban. / – / Készítette Frantzia-nyelven Duval Sándor, Német-nyelvre fordította Hassaureck F:J: / Kolos'várt pedig 1822dik esztendőben Magyar-nyelvre alkalmaztatott, a' hozzá való / eredeti Mus'ika szerént, melyet készített / Méhul, a' Pári'si Mu'sikai Conservatorium- / nak egyik Felvigyázója. / – / Kolo'sváron. / – / Nyomt. a' Réform. Kollégium' betűivel 1822.

57 Alexandre DUVAL, *Oeuvres complètes*, I–IX, Paris, Barba, 1822–1823.

58 *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode*, 1823. okt. 23., 1043–1044, 1043.

A *Wiener Zeitschrift* kritikusanak megjegyzését egy korábbi forrás is alátámasztja. Iffland *Színházi almanachjából* tudjuk, hogy a Hamburgi Városi Színházban 1808. október 28-án, pénteken adták először a *Graf Mombelli* című három felvonásos színdarabot, melyet a közönség „nagyon hűvösen fogadott, s a bemutatót csak egy további előadás követte”.⁵⁹ E bemutatóról egy héttel később így tudósított a *Nordische Miscellen* kritikusa: „Hamburgi Német Színház. A múlt hét péntekén játszották először: *Gróf Mombelli* [...] Ez a darab a *le pellerin blanc* című francia melodrámára feldolgozása”.⁶⁰ Az ily módon nyert adatokat ellenőriztük, és meggyőződünk bizonyosságukról.

Összefoglalásképpen *A Mombelli grófok* genealógiája a következőképpen rajzolható meg: *A Mombelli grófok* „összövege” nem Duval valamely drámája, hanem René-Charles Guilbert de Pixérécourt (1773–1844) *Le Pèlerin blanc* című, a IX. év germinaljának 16. napján, vagyis 1801. április 6-án, a Théâtre de l’Ambigu-Comique színpadán bemutatott melodrámája.⁶¹ A darab szövege még ugyanezen évben megjelent nyomtatásban.⁶² Első kommentált kiadása Pixérécourt válogatott színműveinek első kötetében olvasható, itteni címe: *Le Pèlerin Blanc, ou Les Orphelins du Hameau*.⁶³ A kötetben foglalt munkák kronológiai tábláját közlő részben maga Pixérécourt tájékoztat arról, hogy e darabját Párizsban 386, míg vidéken 1447, összesen tehát 1833 alkalommal játszották.⁶⁴ Világsikerét jelzi, hogy minden nagyobb európai nyelvre lefordították,⁶⁵ tengerentúli karrierje pedig szinte hollywoodi jelleget és méreteket öltött.⁶⁶

A Der Vater und seine Kinder című szöveg kétségtelenül Pixérécourt melodrámájának fordítása és mérsékelten „szabad átdolgozása”, melyet egészen biztosan Hassaureck nevéhez kapcsolhatunk. Ez utóbbit azért érdemes hangsúlyozni, mert a korabeli

59 *Almanach fürs Theater*, hg. August Wilhelm IFFLAND, mit 3 Portraits, Berlin, L. Salfeld, 1811, 255.

60 *Extrablatt der Nordischen Miscellen*, 1808. nov. 1., a *Graf Mombelli* a *Der Vater und seine Kinder* számtalan helyről igazolható rövidcíme.

61 Talán mondanunk sem kell, hogy Pixérécourt drámájának szintén vannak „összövegei”, melyekre Jean-Baptiste Pujoux hívja fel a figyelmet *Notice sur le Pèlerin blanc* című jegyzetében: *Théâtre choisi*, I, Précédé d’une introduction par Ch. NODIER, Paris, Barba, 1841, 77–78, 78.

62 *Le Pèlerin Blanc*, / drame en trois actes, en prose / et a grand spectacle. / Par R. C. Guilbert-Pixérécourt. / Représenté, pour la première fois, sur le théâtre de l’Ambigu- / Comique, le 16 germinal an IX. / – / A Paris, / Chez André, imprimeur-libraire, rue de la Harpe, n°. 477. / – / An IX. – 1801.

63 *Théâtre choisi*, i. m., 83–156.

64 *Tableau chronologique de mes pièces = Théâtre choisi*, i. m., XLIV–LXXXVIII, LVIII.

65 Hartog olasz, portugál és angol fordításokat felsoroló listája (Willie G. HARTOG, *Guilbert de Pixérécourt, Sa vie, son mélodrame, sa technique et son influence*, Paris, Champion, 1913, 235–236.) nyilvánvalóan hiányos, sok más mellett nem tartalmazza például a lengyel fordítást, amelyet *Biały pielgrzym, czyli Hrabiowie Mombelli* címmel mutattak be 1816-ban, Lembergben (*Dramat obcy w Polsce 1765–1965: Premiery, druki, egzemplarze*, szerk. Jan MICHALIK, Stanisław HALABUDA, I, A–K., Krakko, Księgarnia Akademicka, 2001, 310.); a címadásból kiderül, hogy a fordító, Dominik Jakubowicz ismerte Hassaureck fordításának francia forrását, legalábbis annak címét.

66 Vö. Kirk PALMER, *Early American Stage Hits. Spinning Gold from Chaff = Białostockie Teki Historyczne*, 2(2013), 145–157, 147, 149.

irodalomban, majd annak nyomán a *Grundriss* második kiadásának XI/2-es kötetében egyéb attribúciók is felmerülnek. A *Nordische Miscellen* fentebb idézett *Graf Mombelli*-kritikája nem Hassaurecket, hanem a „Fridolin szerzője”-t, vagyis Franz Ignaz Holbeint (1779–1855) tünteti fel a *Pélerin blanc* átdolgozójaként; ugyanezt találjuk a *Grundriss*-kötet szupplementum részében is, azzal az eltéréssel, hogy a darab itt Holbein közöletlen szerzeményeként jelenik meg.⁶⁷ Egy düsseldorfi színlap szerint pedig a *Die Grafen von Mombelli* című darabot „Von Weißenthurn asszony”, azaz Johanna Franul von Weißenthurn (1773–1847) dolgozta át franciából.⁶⁸ Ezen attribúciók azonban fenntartással kezelendők. A *Graf Mombelli* vagy *Die Grafen von Mombelli* a *Der Vater und seine Kinder* számtalan helyről igazolható rövid címe, olykor kiegészítő főcíme; a „Fridolin szerzője” megjelölés pedig egyszerűen a darab promóciója érdekében bedobott csalínév. A csalásról Friedrich Ludwig Schmidt rántja le a leplet, aki a hamburgi színház akkori vezetésének „slendriánság”-át illusztrálандó adja elő a következőket:

„[A]bban az időben adtuk a »Mombelli gróf, avagy az atya és az ő gyermekei« című darabot, melynek címlapjáról Eule úr fáradságot nem kímélve, a saját kezével kaparta ki a valódi szerző nevét, s helyébe a következő szavakat rakta: »A Fridolin szerzőjétől«. [...] Eule eljárása, úgy hiszem, aljasság volt. A »Fridolin« [korábban] nagy tetszést aratott, a tisztességtelen princípális pedig nem riadt vissza attól, hogy felidézésével csábítson be valamelyest több bámézkodót a színházba.”⁶⁹

Nyilvánvaló tehát, hogy nem valamely újabb fordításról vagy átdolgozásról volt szó, hanem Eule úr a Hamburgban semmitmondó „Franz Hassaureck” nevet kaparta le a címlapról. Igazolni nem tudjuk, ám talán joggal feltételezzük, hogy hasonló természetű manipuláció eredménye Franul von Weißenthurn nevének feltüntetése is.

Hassaureck fordítása 1807-es keltezéssel jelent meg könyv alakban. A darabot azonban már 1806. október 4-én bemutatta a Theater an der Wien társulata, mégpedig az Iffland almanachjában,⁷⁰ az *Allgemeines Theater-Journal*ban,⁷¹ valamint a *Wiener Theater-Zeitung*ban⁷² egybehangzó tudósítások szerint *Der Vater und seine Kinder*

⁶⁷ *Grundriss...*, i. m., XI/2., 203.

⁶⁸ Az 1815. február 17-én tartott bemutató előadás címe: „Die Grafen von Mombelli. Ein Schauspiel in 3 Aufzügen nach dem Französischen von Frau von Weissenthurn” (a színlap elérhető: <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/theaterzettel/image/view/3557815?w=1104>).

⁶⁹ Friedrich Ludwig SCHMIDT, *Denkwürdigkeiten des Schauspielers, Schauspielers und Schauspielers, 1772–1841*, Nach hinterlassenen Entwürfen zusammengestellt und herausgegeben von Hermann UHDE, Erster Theil, Hamburg, W. Mauke Söhne, 1875, 266. Az idézetben említett princípális Gottfried Eule (1754–1826), aki 1802-től 1811-ig formálisan Stegmann-nal és Herzfelddel együtt, valójában azonban egyedül vezette a színházat.

⁷⁰ *Verzeichniß derjenigen neuen Stücke, welche im K. K. priv. Theater a. d. Wien vom Aug. 1806 bis dahin 1807 gegeben wurden = Almanach fürs Theater 1808*, hg. August Wilhelm IFFLAND, Berlin, Oehmigke jun., 1808, 245–246, 245.

⁷¹ *Allgemeines Theater-Journal*, 2. Bd, 3. Heft, 65–67.

⁷² *Wiener Theater-Zeitung*, 1806. szept., 30., 178–179.

címmel. Ettől eltérő címmel találkozunk a darab prágai előadásainak listájában. Eszerint Hassaureck fordítását először 1806. december 7-én adták *Eduard Graf v. Mombelli, oder die Waisen* címmel.⁷³ A „Graf Mombelli, oder [...]” típusú, színlapra szánt címváltozatok megjelenését minden bizonnyal a közönségtoborzás szándéka motiválta: a címszereplő titullussal együtt feltüntetett tulajdonneve érzékibb hatást kelt, mint egy családi állapotot jelző köznévv. Mindazonáltal az „Eduard Graf von Mombelli” név Hassaureck találmánya. Pixierécourt szövegében ugyanis a címszereplőt „Le Comte de Castelli”-nek hívják.

Tehát Hassaureck „átdolgozó” tevékenysége nem csupán új címet (*Le Pélerin blanc* helyett: *Der Vater und seine Kinder*) eredményezett, hanem a játszó személyek listájában is változásokat hozott: a címszereplővel együtt természetesen új nevet kellett kapnia az ő unokahúgának is („La Baronne de Castelli” helyett „Die Baroinin von Mombelli”); kismértékben módosult egy újabb szereplő neve („Gervais” helyett „Gerval”), egy másik pedig köznévv helyett tulajdonnevet kapott („Un garde” helyett „Bruno”). Mindezek közül teljesen értelmetlennek tűnik a címszereplő nevének megváltoztatása, vagyis a „Castelli” lecserélése „Mombelli”-re. Mivel a korban szerzői jogi fenntartásokkal nem kell számolnunk, a darab cselekménye pedig Hassaureck fordítása szerint is Provence-ban játszódik, Olival földesura minden további nélkül megtarthatta volna Pixierécourt-tól kapott nevét. A „Castelli” névben ugyanis a legszigorúbb cenzor sem találhatna semmiféle negatív jelentésárnyalatot, ami foltot ejtne egy magas társadalmi státuszú férfiú becsületén.⁷⁴ Az ily módon indokolhatatlannak tűnő névcseré valószínűleg a külső aptum követelményének mérlegelése nyomán következett be. Hassaureck talán attól tartott, hogy az eredeti név megtartásával ízetlen tréfák célpontjává tenné barátját, munkatársát és gyermekének keresztapját, a bécsi közönség körében közismert és jeles agglégényként számon tartott Ignaz Franz Castellit.⁷⁵

Bármi volt is Hassaureck motivációja, mindenképpen magyarázatra szorul, hogy miért éppen a Mombelli nevet választotta a Castelli helyett. Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy Hassaureck – vagy fordításának kiadója – egyszerűen promóciós szempontok alapján döntött: a Mombelli név a korabeli közönség körében közismert volt, mivel megegyezett a korszak leghíresebb előadóművészeinek családnevével. A darab új, az eredetire egyáltalán nem emlékeztető címének mintha valóban lenne valamiféle tendenciája, kivált, ha figyelembe vesszük a címlapon olvasható, a francia

73 *Verzeichniß der vom 1. September 1806 bis Ende August 1807 im Landständischen Theater der k. Altstadt Prag aufgeführten Schauspiele, italienischen und deutschen Opern = Prager Theater-Almanach auf das Jahr 1808*, Prag, Calvéschen Buchhandlung, é. n., 17–40, 23.

74 Vö. a lealacsonyítónak érzékelt „Herr von Platt” név cenzori helyesbítését „Herr von Plitt”-re: Norbert BACHLEITNER, *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2017, 256.

75 A bécsi cenzúra szempontjából nézve Castelli személye, s ily módon neve is, két évvel később válik kényelmetlenné, mégpedig igen népszerű franciaellenes katonadalai révén; ismeretes, hogy 1809 elején Castelli úgy menekült meg a francia hadbíróóság elől, hogy tizennégy láda iratanyag kísérőjeként Magyarországra vezényelték (CASTELLI, *Memoiren...* (1914), i. m., I, 145–149).

eredeti címlapján azonban nem szereplő mottót. A „Paterna[!] amor vincit omnia” mottó nyilván azt akarja állítani, hogy „az atyai szeretet mindent legyőz”,⁷⁶ s így a Hassaureck szerkesztette címmel együtt mérsékelni igyekezik a darabban lappangó szubverzivitást, amire a magyar kutatásban Bodnár Zsigmond hívta fel a figyelmet: Mombelli gróf egy bűncselekmény sértettje, aki azonban „nem veszi igénybe a hatóság igazságszolgáltatását, hanem maga tesz és cselekszik”,⁷⁷ mégpedig a község hathatós támogatásával. Ily módon Mombelli gróf tulajdonképpen az önbíráskodás tényállását valósítja meg, ám mivel mindezt gyermekféltésből fakadó erős felindultság állapotában teszi, tette a tényállás privilegizált esetének minősülhet. Feltehetőleg ezzel függ össze az is, hogy Hassaureck fordításában a II. felvonás eggyel több jelenetből áll, mint a francia eredetiben. A II. felvonás 7., Hassaureck által betoldott jelenetében Mombelli gróf egyedül van a színen, s egy zaklatott, imában végződő monológban mérlegeli a gyermekek megmentésének esélyeit. Úgy látja, hogy az adott szituációban emberi segítség nem várható,⁷⁸ saját cselekvési lehetőségei is kimerültek, ezért a mennybéli Atya kezébe helyezi gyermekei sorsát („o rette du sie, ich vermag es nicht”). Amiből persze az következik, hogy a gyermekek megmenekülése, valamint a gonosz várnagy halála nem egyszerűen emberi (ön)bíráskodás, hanem egyben isteni igazságszolgáltatás, pontosabban a kettő konkurenciájának eredménye.⁷⁹

III.

Az Abafi, majd a Solt szerkesztette Katona-kiadás révén immár szélesebb körben elérhetővé vált *Mombelli grófok* irodalomtörténeti helyét döntően meghatározta a Katona-kutatás korabeli és máig meglévő diszpozíciója, amely arra ösztönzött, hogy Katona életrajzát és művei kronológiáját egy „részletes »fejlődésregény«-be” illeszték, „ahol az egyenes vonalú fejlődés a *Bánk bán*ban csúcspontot ér.”⁸⁰ E fejlődésregény ötlete és igénye nyomokban már a *Bánk bán* nemzeti drámává emelkedésével, de még az első Katona-összkiadás megjelenése előtt felmerült. Vahot Imre 1847-ben megfogalmazott álláspontja még szinkrón szemléletre utal a „többi dráma” értékelése kapcsán: „Katona [...] csak egy »Bánk bán« birt készíteni, többi drámája ke-

76 Forrásmegjelölése: Ovid. Eleg. Lib. I. 12., ám Ovidius műveiben sem az *Amores* megadott helyén, sem másutt nem lelhető fel, tehát fantomidézettel van dolgunk; a hibás egyeztetés minden bizonnyal szedési hiba.

77 BODNÁR Zsigmond, *Katona József*, Koszoru, 4(1882. júl.), 1–21, 2.

78 Mombelli gróf a darab utolsó felvonásának utolsó előtti jelenetében adja hírül, hogy időközben értesítette az állami hatóságot, s immár érkezett Roland „büntetésének pillanata”: az „ország urának” („der Landesobrigkeit”, „des magistrats”) serege megszállta a kastélyt és lefoglalta az iratanyagot.

79 Orosz László a „hagyományos vallásosság” Katona korai drámáiban tapasztalható megnyilatkozásainak egyik példaként említi, hogy „*A Mombelli grófok* főszereplője [...] térdre borulva kéri Istent, hogy szabadítsa meg gyermekeit, s meghallgatásra talál”. OROSZ László, *A vallás Katona műveiben*, Forrás, 37(2005), 12. sz., 66–72, 66.

80 DEMETER Júlia, *Az „egyműves” Katona József elfeledett drámája: a Luca széke*, ItK, 119(2015), 468–500, 469.

veset ér, – miért? mert hivatalos életének bajos gondjai nem engedék, – hogy nagy műgonddal írjon.⁸¹ Hasonlóképpen Székely József 1858-ban elhangzott, a Vahotól eltérő értékelésre valló kifakadása: „Fel lehet-e tenni, hogy a ki »Bánk bán«t ír, annak minden egyéb műve sületlenség volna? Mért nem néz utána valaki, mért nem törődik vele senki?»⁸² Az önmagában eléggé meghatározatlan „törődés” Greguss Ágost hozzászólásában ölt konkrétabb alakot. Greguss is úgy gondolja, hogy Katona *Bánk bán*on kívüli színművei „csekély becsűek, sőt a nagy drámához képest ugyyszólván semmik; mindamelltt ohajtandó egy teljes kiadása *Katona* összes műveinek, életrajzzal és arczképpel, [...] hogy a nemzet egészen, lelke fejleme minden fokozatain láthassa és ismerhesse azt, aki oly nagyszerű örökséget hagyott”.⁸³ A *Bánk bán*on kívüli művek természetesen a *Bánk bán* előtti műveket jelentik, így a szerző „lelke fejleme fokozatainak” tárgyasulásaként csekély becsű mellett sajátos, más természetű értékkel bírnak. E megnyilatkozások közös jegye, hogy a *Bánk bán* előtti művek csoportját homogénnek tekintik.

Tőlük eltérően Horváth Döme 1872-ben már azon óhajtásnak és nézetnek adott hangot, miszerint nem Katona minden egyéb művét, hanem csupán „eredeti egyéb színműveit” kellene gondos tanulmányozás tárgyává tenni, s kimutatni, hogy azok, a *Bánk bán*hoz mérve nem egészükben ugyan, hanem csupán „egyes mesteri jelenetekben és jellemfestésekben shaksperei talentumot” tanúsítanak.⁸⁴ Különös átmenetet képvisel Abafi 1880-as közleményében. Beszámolója szerint a „kezéhez jutott” korai Katona-szövegek elolvasása nyomán igazolva látta a fejlődés kozmikus törvényét. E belátás azonban nem a fejlődés tüzetes vizsgálatára ösztönzi, hanem arra, hogy immár „egy percig se” habozzék kimondani, hogy Katona *Bánk bán* előtti műveinek legalábbis „nehányá”-t „irodalmi becsű”-nek, azaz „némi változásokkal” ugyan, ám színrevitelre alkalmasnak tartja.⁸⁵ Hogy mindezt mennyire komolyan gondolja, az kitetszik abból, hogy a *Lucza székét* külön is ajánlja, mégpedig a Népszínház akkori igazgatójának, Rákosi Jenőnek, aki szerinte a darab előadásával „kedves szolgálatot tenne az irodalom barátainak [...]; önnönmagának és intézetének pedig azzal aligha ártana”.⁸⁶ A *Jeruzsálem pusztulásáról* szólva pedig megjegyzi, hogy a darabot egy „gyakorlott kéz hozhatná oly karba, hogy sikerrel előadható legyen”.⁸⁷ Abafi megfogalmazásából világosan látszik, hogy az „irodalmi becsű” nem azonos az „irodalomtörténeti becsű”-cel. Az utóbbi kifejezés – szintén idézőjelben – egy későbbi népszínházi igazgató, Porzsolt Kálmán valószínűleg Abafival polemizáló emlékbeszédében olvasható. A polemikus összefüggésre utal, hogy Porzsolt szerint a csak irodalomtörténeti becsű darabok sokszor semmiféle egyéb, így tehát

81 VAHOT Imre, *Irodalmi levelek Tompa Mihályhoz, III*, Pesti Divatlap, 1847/26, 805–812, 811.

82 SZÉKELY József, *Bánk bán szépségei, IV.*, Szépirodalmi Közlöny, 1858. márc. 28., 1205–1209, 1209.

83 GREGUSS Ágost, *Katona József*, Pesti Napló, 1854. aug. 1., o. n.

84 HORVÁTH Döme, *Emlékezzünk régiekről*, Kecskeméti Lapok, 1872. okt. 27., o. n.

85 ABAFI, *Katona József kiadatlan..., i. m.*, 414.

86 *Uo.*, 442.

87 *Uo.*, 439.

irodalmi beccsel sem bírnak.⁸⁸ Mindazonáltal Porzsolts egyáltalán nem, Abafi pedig csupán elszórt megjegyzésekben vállalkozik egy felettébb elnagyolt fejlődésrajz felvázolására. Így regisztrálja például a „német befolyás bélyege”-nek levetkezését, azzal párhuzamosan a magyar „nyelvi hatály” erősödését, a „fölszemes mellékeseemények” megfogyatkozását, „Shakspere tanulmányozásá”-nak eredményességét, s végül a „történeti tárgy” meglelését.⁸⁹ E fejlődésrajzban azonban nincs helye *A Mombelli grófoknak*. Terjedelmes dolgozatának utolsó soraiban Abafi „végül megemlít[i] még” a darabot, ám a címléírásán túl több szót nem veszteget rá.⁹⁰ Az *István, a magyarok első királya* sem jár sokkal jobban. Abafi hosszan taglalja ugyan a darab „mesé”-jét, ám abban egyrészt ellenszenves „hallgatag tendenciá”-t, valamint „elég idegenszerűség”-et vél felfedezni, másrészt a „nyelv hatályá”-nak, a „démoni drámai erő”-nek és a „hathatós tragikum”-nak a hiányát érzékeli. Majd e jegyek alapján, „megállapítván a darab fordított voltát”,⁹¹ immár semmi okot nem lát arra, hogy bővebben foglalkozzék vele.⁹² A fejlődésregény explicit programja csak az Abafi-kiadás egyik első recenziójában jelenik meg. A névtelen recenzens szavai szerint a harmadik kötet – valójában az egész kiadás – bevezető tanulmányában kívánatos lett volna a *Bánk bán* előtti munkák bővebb irodalomtörténeti és kritikai méltatása, „mert az író, a ki egy drámájával irodalmunknak még utól nem ért remekét tudta teremteni s kinek drámairói tehetsége kisebb becsü műveiben, sőt pusztá átdolgozásaiban is minden lépten-nyomon kicsillan, megérdemelné, hogy tehetsége fejlődésének rajzát bírjuk”.⁹³

A következő évben Gyulai Pál mintegy a névtelen recenzens szavait megszívlelve „Katona fejlődésének behatóbb vizsgálatára” vállalkozik dolgozatában: „Kísértsük meg a fejlődés rajzát, bíráljuk meg ez ifjúkori kísérleteket s vizsgáljuk bennök azon nyomokat, melyek *Bánk bán*hoz vezetnek.”⁹⁴ Figyelemre méltó, hogy amiképpen a névtelen recenzens az átdolgozásokban még szembeötlőnek érzékeli a drámairói tehetség „kicsillanásai”-t, a fordításokban azonban már nem is fürkészi, úgy Gyulai sem a fordításokban, hanem „a magyar történelem eseményei közé áttétegetett” darabokban, vagyis az „átdolgozások”-ban lát először „fölszemesíteni” némi eredetiséget.⁹⁵ Az ily módon meghozott döntés a továbbiakban is ott lappang a különböző természetű állásfoglalások háttérében. Csak az előtérben, vagyis a nyelvi

88 Emlékezés Katona Józsefre halálának félszázados évfordulója alkalmából, Magyarország és a Nagyvilág, 1880. ápr. 11., 235–238, 235.

89 ABAFI, *Katona József kiadatlan...*, i. m., passim.

90 Uo., 467.

91 Heinrich Gusztáv három évvel később kelt recenziójában tisztázza, hogy az *István, a magyarok első királya* nem fordítás, hanem Girzick *Stephann, der erste König von Hungarn című drámájának* „itt-ott rövidítő és összevonó, de általában hű, a dialogusban nagyrészt az eredetinek szövegéhez pontosan ragaszkodó átdolgozása”. HEINRICH Gusztáv, *Katona József és Bánk-bánja*, EPhK, 7(1883), 936–945, 938.

92 ABAFI, *Katona József kiadatlan...*, i. m., 414.

93 *Nemzeti Könyvtár*, Vasárnapi Ujság, 1881. nov. 20., 748.

94 GYULAI, *Katona József ifjúkori...*, i. m., 82.

95 Uo., 84–85.

megformálás szintjén mutatkozik némi változás. Bizonyos műfajokban, így a megemlékezések, ünnepi beszédek, recenziók stb. körében a hagyományban jobban bejáratott metaforák váltják fel a „kicsillanás” és „fölcillámlás” kifejezéseket. Porzsolt Kálmán 1880-ban közölt emlékbeszédében a „felcsillámlás” – tudniillik a tehetség erének felcsillámlása – mellett már szerepel a „kísérletezés” és a „szárnypróbálgatás”, valamint a „stílgyakorlat” és a „tollpróbálgatás”.⁹⁶ Közülük a második vált szinte egyeduralkodóvá. Szárnypróbálgatásokról szólt már Abafi Lajos is, amikor a költőkről általában, ám Katonára alkalmazandó mondta, hogy nem létezik „oly költő, ki egyszerre nagy költőként lépett fel anélkül hogy [...] csekélyebb jelentőségű művekben nem próbálgatta volna szárnyait”.⁹⁷ Herczeg Ferenc pedig még 1930-ban is alkalmazza egy meghökkentő tartalmú amplifikációban:

„A *Bánk bán* minden jelessége mellett is szárnypróbálgatás – egy lán-gész, egy 23 éves lángész szárnypróbálgatása volt. Nekilendülése egy királyi sasnak, aki azonban légiútja elején zsibbadt szárnyakkal lib-bent vissza a földre, ahonnan nem is emelkedett fel többet. Ha képzele-tünkben kiegészítjük a megkezdett ívet, csillagok magasságába jutunk fel. Az ív azonban csonka maradt.”⁹⁸

A madarak királya mellett természetesen feltűnik az állatok királyának alakja is. Katona korai műveiben olykor oroszlánkörmőket vélnek látni. Az általunk ismert legkorábbi megfogalmazás még csak egyetlen Katona-darabra vonatkozik: a „»Lucza széke« a Bánk-Bán írójának hibás conceptiojú, de az oroszlánny karmait eláruló darabja”.⁹⁹ Nem sokkal később már Katona valamennyi *Bánk bán* előtti drámájáról szólva hangzik el, hogy azokat „kísérleteknél egyebeknek alig tart-hatjuk, bár bennök nem egy helyen mutatkozik az oroszlán körme”.¹⁰⁰ Mintha ezekre az állásfoglalásokra reflektálna egy homlokegyenest ellenkező vélemény, mely szerint Katona korai drámáiban „sem a szerkezet, sem a cselekvény fölépí-tése, sem a jellemrajz nem mutat rá azokra a bizonyos »oroszlán körmökre«”.¹⁰¹ A metafora népszerűségét jelzi, hogy utat talált még a politikai zsurnalisztiká-ba is. Az „alföldi nép érdekeit védő radikális újság” glosszátora azért elégedetlen a kecskeméti Katona József Kör tevékenységével, mert ott, érdekvédelem helyett, „eleddig csak azon vitatkoztak, hogy manikürözte-e Katona József oroszlánkör-meit, avagy sem”.¹⁰² A szaturáció jelének tekinthető, hogy Rákosi Jenő már nem oroszlánkörmőket lát kiütközni, hanem oroszlándörgéseket vél hallani Kato-

⁹⁶ Emlékezés Katona Józsefre..., i. m., 235, 238.

⁹⁷ ABAFI, Katona József kiadatlan..., i. m., 414.

⁹⁸ Katona József halálának száz éves fordulóján. Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Tud. Akadé-miának 1930. április 28-án tartott összes ülésén, Budapesti Szemle, 217. köt. (1930), 466–470, 470.

⁹⁹ Kecskeméti Lapok, 1870. dec. 24. – az idézett mondat a *Lucza széke* 1870. dec. 22-i kecs-keméti bemutatójáról szóló rövid híradásban olvasható.

¹⁰⁰ CSANÁDI Sámuel, Katona József életrajza, Kecskeméti Lapok, 1883. ápr. 16., 4.

¹⁰¹ HARTMANN János, Katona József, Magyar Szemle, 1901. febr. 3., 58–59, 59.

¹⁰² Magyar Alföld, 1912. márc. 24., 1.

na korai műveiben: „Egyikben-másikban halljuk ugyan itt-ott az oroszlán hangjainak félelmes dörgését, de az oroszlánt alig ismernők fel e tördelt hangokban, ha végül mégis valósággal meg nem jelent volna egész fejedelmi mivoltában.”¹⁰³

Még – legalábbis első olvasásra – kissé komikusnak ható kombinációra is akad példa: Katona egyéb művei „bár minden tekintetben a Bánk-bán mögött állanak, de bizonyos érdekesek mint a nagy költő első szárnypróbálgatásai, de olyanok, melyeken már meglátszanak az oroszlánkörmök”.¹⁰⁴ A tudományos igényű feldolgozások szerzői ritkán élnek ugyan e metaforákkal,¹⁰⁵ ám nyilvánvalóan a metaforákban foglalt gondolati mintához szabják elbeszélésüket. A tartalmilag eléggé meghatározatlan jellemzőket azonban ők is kizárólag az eredetinek és átdolgozásnak tartott munkákban keresik, a fordításokat hallgatólagosan kizárják a vizsgálódás köréből. A fordítások mellőzése azért oly feltűnő, mert a költő fejlődésregényének logikájából éppenséggel az következnek, hogy kitüntetett helyet kapjanak az elbeszélésben. E logika szerint ugyanis a költő nem a fõmű keletkezésének közvetlen közelében válik „választott edény”-nyé¹⁰⁶ vagy tesz valamiféle nagy „ugrás”-t,¹⁰⁷ hanem már születésétől fogva birtokában van annak, amit a természet, egyéniség, tehetség, érzékenység, véna, génusz, elmeél, elmesség, könnyedség stb. kifejezésekkel, illetve latin megfelelőikkel szoktak néven nevezni. E tulajdonságok némelyike, így „bizonyos szélsőséges fantázia, érzék a vad szenvedélyek iránt és valami expresszionista hajlandóság a nyelvkezelésben” Szerb Antal szerint is kiütözik már Katona „korábbi színművei”-ben;¹⁰⁸ hozzá hasonlóan Németh László is érzékelteli véli a bánki szenvedély fortyogását már a *Bánk bán* előtt, ám csak a *Jeruzsálem pusztulásában*, ott is csak „egy-egy magánbeszédben, kirohanásban, füstölgésben”.¹⁰⁹ E ponton szembeötlő egyezés mutatkozik az ugrástézis, valamint a fejlődéstézis képviselői között: előbbiek sem tagadják valamiféle fejlődési folyamat lezajlását, ám annak kezdetét

103 RÁKOSI Jenő, *Katona József. Bevezetés = Katona József és Teleki László*, szerk. RÁKOSI Jenő, Bp., Franklin, 1905, 5–14, 8.

104 JANOVITS Jenő, *Katona színművei: Születése századik évfordulóján*, Ország-Világ, 1892. nov. 12., 739–741, 739.

105 Bayer Józsefnél egy bekezdésen belül találkozunk Porzsolts Kálmán fentebb idézett szavaira emlékeztető megfogalmazással: Katona tragikai ereje a „rossz tárgyon át is keresztül csilámlik”, majd hogy a „Bánkban írója szárnyait *Jeruzsálem pusztulásában* fejt ki”. BAYER József, *A magyar drámairodalom története: A legrégebb nyomokon 1867-ig*, I, Bp., MTA, 1897, 258.

106 „Bele kell nyugodnunk, hogy a teremtő génusz egy nagy titkával állunk szemben. A Bánk bánban megszólalt egy magyar valóság, ami száz évben egyszer szokott megszólalni. És Katona, a választott edény sem azelőtt, sem azután nem találta meg ezt a hangot.” SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Révai, 1935, 259.

107 „Hogy ugrott ki e Mombelli grófok, Monostori Veronkák, Zsiskák és Borzasztó tornyok szerzőjéből a *Bánk bán-é?*” NÉMETH László, *A rejtélyes költő: Felolvasás a kecskeméti Katona Társaságban* (1936) = N. L., *Az én katedrám: Tanulmányok*, Bp., Magvető, 1969, 218–223, 218.

108 SZERB, *i. m.*, 259.

109 NÉMETH, *A rejtélyes költő... i. m.*, 221. Érdekes egybeesés, hogy Waldapfel József – a *Bánk bán* korábbi változatai mellett – szintén a *Jeruzsálem pusztulására* hivatkozva éppenséggel azt kívánja argumentálni, hogy „nincs meglepő ugrás Katona fejlődésében”. WALDAPFEL József, *Jeruzsálem pusztulása*, ItK, 39(1929), 301–327, 379–419, 411.

a lehető legkésőbbre teszik; ahogy utóbbiak is számolnak valamiféle ugrással, ám igyekeznek minél korábbra datálni azt. A fejlődésregény tételezése szerint a költő, aki tudvalevőleg nascitur, már azzal megtette a nagy ugrást, hogy megszületett. A fejlődésregény tulajdonképpen azt beszéli el, hogy a legkülönfélébb életrajzi és irodalmi tényezők miképpen befolyásolták – ha tetszik: ihlették – az eleve adott tehetség, a natura kibontakozását.¹¹⁰ A befolyásoló tényezők sorában pedig az elsők között tarthatjuk számon azokat a szövegeket, melyekkel Katona fordítóként találkozott: „a természettől gazdagon nyert költői talentum [...] önézretre vergődve, s mindinkább kifejlődve, saját szellemi erejét először német nyelvből drámafordítványokkal, s azután eredeti dolgozataival is megkísértcé”.¹¹¹

A drámafordítványok listájával szembesülve azonban már a 19. századi kutatás arra a meggyőződésre jutott, melyet talán Endrődi Sándor felejthetetlen hasonlatát variálva lehet a legtalálóbban jellemezni: Katona a lángelméjével úgy érezhette magát e szövegek körében, „mint egy oroszánvadász érezheti magát a majmok közt”.¹¹² A korai eredeti művekre hivatkozva kockázat nélkül lehetett állítani, hogy Katona „Kotzebue mellett Shakespeare-t is tanulmányozta, mégpedig sikeresen”,¹¹³ hogy a lovagregények és rémdrámák uralkodása idején is „inkább Shakesperet választá mesteréül,” hogy „Schiller hatása [...] némely helyén mutatkozik, míg több darabjai telvék shakespearei reminiszccenzenciákkal”.¹¹⁴ A korai fordítások esetében azonban le kellett mondani az ilyen, dicsekvőnek nevezhető argumentálásról. Egy századdal későbbi megfogalmazásban: „nem dicsekedhetünk tőle” Shakespeare-, Schiller-, Goethe- stb. fordítással, „be kell érünk azzal, hogy [...] Kotzebue-t, [...] Hassaurecket, [...] Müllnert tolmácsolta”.¹¹⁵ Az e fel- vagy inkább beismerés nyomán támadó zavarból a fejlődésregény legtöbb elbeszélője beszédmódváltás útján próbált kikászálódni. Krónikás beszédmódra váltva évszámok, címek és bemutatók pusztá, esetleg igen szűkszavúan kommentált felsorolásával töltötte ki a dicsekvő argumentálás lehetőségének elestével támadt lukat. Elenyészően csekély azon elbeszélők száma, akik az eredeti beszédmód keretein belül is legitimnek tekinthető argumentációs mintákkal éltek. Ők egyrészt azt kívánták kimutatni, hogy az igazán nagy tehetség még a „fél- vagy negyedtehetségektől is” azt tanulja el, ami „egész és eredeti bennük”,¹¹⁶ másrészt azt, hogy az ifjú, kinek feje „nagy gondolatoktól zsbongott,

110 Jellemző, hogy Waldapfel József előbb Katona és Weit Weber kapcsolatát elemző dolgozatában szól Katona „drámaírói tanulóévei”-ről (*Katona József – és Weit Weber Tugendspiele*, Második bef. közlemény, ItK, 41(1931), 166–178, 177.), majd Katona-monográfiájának első fejezetében is a „Tanulóévek” főcím alatt tárgyalja a költő életének és működésének 1813-ig tartó szakaszát. WALDAPFEL, *Katona József*, i. m., 5–37.

111 HORVÁTH DÖME, *Katona József életrajza* = KATONA József, *Bánk-bán: Dráma öt felvonásban*, A szerző életrajzával kiadta HORVÁTH DÖME, Kecskemét, Szilády Károly, 1856, IV–XVI, VII–VIII.

112 ENDRŐDI SÁNDOR, *Századunk magyar irodalma képekben: Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig*, Bp., Athenaeum, 1900, 33.

113 ABAFI, *Katona József kiadatlan...*, i. m., 467.

114 LISZKA Béla, *Katona József és a kecskeméti színészet*, Kecskeméti Lapok, 1897. nov. 21., 4–5, 5.

115 NAGY Miklós, *Katona József...*, i. m., 483.

116 Uo.

merész eszméktől terhesült”, a „gyöngéken, hibákon tanulhatott is, fejleszthető tehetségét, megérezhető erejét”,¹¹⁷ tehetsége és ereje tudatában pedig vállalkozhatott mintái „megkorrigálására”.¹¹⁸ Az idézett fordulatokból kihámozható feltevések szövegszerű igazolását pedig csak *A Mombelli grófok* alapján lehetett megkísérelni, hiszen Katona korai fordításai közül más nem maradt ránk. Kézenfekvőnek tűnik, hogy az ilyen természetű kísérletek alapvető módszertani követelménye lenne a filológiai körülmények tisztázása, majd a forrásszöveg és a fordítás összevetése.

Janovits Jenő bűbájosan suta megfogalmazása, miszerint Katona „fordított színműveket [is] írt”,¹¹⁹ kifejezetten elegáns fordulatnak tűnik annak az (újra)felismerésnek a tükrében, hogy „az átültetések is lényeges, önálló irodalmi produktumként, [...] az életmű szerves, egyenrangú értékét, saját pozíciót képviselő” részeként kezelendők.¹²⁰ *A Bánk bán* előtti Katona-művek, így *A Mombelli grófok* kritikai kiadása remélhetőleg ösztönözni fogja a kutatást a „fejlődésregény”-ről alkotott koncepció differenciáltabb átgondolására.

117 HORNYIK János [?], *A Bánk bán története*, Kecskeméti Lapok, 1883. ápr. 16., 2.

118 KERECSENYI Dezső, *Katona József színi utasításai*, It, 20(1931), 1–4, 229–237, 231; Beke József szerint Kerecsényi „megállapításai ma [ti. 1991-ben] is helytállóak”; a „megkorrigálás” kérdésében azonban nem foglal állást. BEKE József, *Dramaturgiai eszközök a Bánk bán szövegében*, Forrás, 21(1991), 11. sz., 7–17, 8.

119 JANOVITS, *Katona színművei...*, i. m., 739.

120 CZIBULA Katalin, *Két kézirat: egy német nyelvű dráma és egy fordítás: Katona József Jolánta a' Jerusálemi Királyné című drámafordításának szövegkiadásáról = Monographia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. NYERGES Judit, VERÓK Attila, ZVARA Edina, Bp., Kossuth, 2016, 109–113, 109.